

Ірина ТАРАСЮК

КОНЦЕПТ НАДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНОРЕЛІГІЙНІЙ ДУХОВНОСТІ: НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ

*«...Господь чекає, щоб вам учинити ласку;
...щасливі всі, що надіються на Нього»
(Іс. 30:18)*

Стаття є спробою розкрити глибинний зміст надії як категорії народнорелігійної духовності українців та особливості мислення віруючої людини. Автор аналізує народну інтерпретацію релігійного поняття надії на матеріалі приказок і прислів'їв, що виражають покладання надій на доброту і милосердя Бога, повну довіру до Нього в очікуванні майбутніх благ і в пошуках допомоги у труднощах.

Ключові слова: релігійна свідомість, українська ментальність, релігійні уявлення, народний світогляд, традиційна духовність, віра в Бога, поняття надії, страх, відчай, духовна убогість, Божа ласка, милосердя, народна мудрість, паремія, приказка.

© І. ТАРАСЮК, 2012

1. Духовність як продукт і вираз релігійності народу

Історична своєрідність проявів релігійного почуття людиною різних епох, культур, соціальних груп і конфесій вже давно активно обговорюється у світовій гуманітарній науці. Всесвітньо відомі вчені бачили в релігії ключ до розуміння широких аспектів життя того чи іншого народу. Г. Гегель окреслив ставлення народів до релігії так: «Народи розглядали чинність релігійної свідомості, знання про Бога і відчуття Бога як їхню справжню гідність і святість життя, що в її часі зникають земні турботи і справи, а дух задовольняється Богом, чи то в сучасних почуттях побожності, чи то в їх сподіваннях» [2, с. 4].

До окресленої проблеми все частіше звертається (зі значним запізненням) й вітчизняна наука, доводячи, що духовна культура українців без розуміння релігійної складової не може бути дослідженою і зрозумілою. С. Ярмусь, один із діаспорних учених, що займались проблемами української ментальності, дорікав «академічним мислителям» у тому, що вони займаються «теологією на вершинах, духовістю на вершинах, а про «богословіє» й духовість простодушної й упослідженої людини вони просто забувають» [50, с. 156].

Актуальність зазначеної теми продиктована потребою сучасної наукової думки зрозуміти глибинний зміст категорій культури і специфіку мислення віруючої людини, визначити місце і значення релігійного аспекту в формуванні національної психіки. У сучасній науці побутує думка, що ми вступили в постхристиянську еру, в якій християнська ментальність не зникла, але вона перестала складати навколишню атмосферу, життєве середовище. У дехристиянізованому суспільстві зі школи виходить учень, який набув набір нейтральних, незалежних від світогляду знань, що має *tabularasa* на тому місці, де у людини повинні бути записані думки й закладені уявлення універсального характеру: про смисл життя і світобудову [8, с. 128].

Проте маємо підстави стверджувати, що на тлі загальної секуляризації культури картину світу переважної більшості українців все ж продовжує формувати християнське віровчення: орієнтири в суспільному і приватному житті, сприйняття реалій мікросвіту і макрокосмосу визначають релігійні уявлення. Для релігійності як основи народного світогляду завжди є визначальним ставлення до священного начала. Виходячи з того, що релігійна сві-

домість, як правило, не розділяє життєвий досвід і культуру на світську і сакральну площини, народ «будує своє духовне життя відповідно до цих, не завжди усвідомлених уявлень» [12, с. 101].

У нашому викладі не будемо акцентувати увагу на ті періоди, в яких українська духовність як «віковичний життєвий процес» зароджувалась, формувалась та «набирала сили всенародної традиції» [50, с. 110]. Християнство застало в Україні високо розвинуту, багату культуру. Деякі елементи первісної (язичницької) релігії наших предків з плином часу були християнізовані й вони становлять частину нашої духовності по сьогоднішній день.

Цікавим є факт, що грецький історик Прокопій ще в VI ст. вважав наших предків монотеїстами [25, с. 50]. Але прийняття християнства дало поштовх для вагомих змін у їхньому житті та способі мислення, воно поставило багато смисложиттєвих питань, суттєво трансформувало ставлення до життя і смерті, антропологізувало свідомість, вирвавши русича з рідної йому стихії космосу, де він розчинявся, зробило суб'єктом, створеним Богом [42, с. 223]. Розрізняючи дві форми духовності в Київській Русі, офіційно-церковну і духовність мирян, С. Ярмусь охарактеризував останню як «простодушну», життєву, практичну, доступну, «великодушну і високо благородну» [50, с. 153].

Екзистенційно утвердившись серед киеворуського суспільства у час татаро-монгольського нашествия, будучи «джерелом надії і розради в безмірному всенародному нещасті» [21, с. 156], християнство стало сутнісним елементом ментальності українця. На традиційній духовності української людини залишили свій важкий слід намагання більшовицької влади замінити національний виховний ідеал інтернаціональним атеїстичним ідеалом, ті «рухи, зміни й терпіння гігантських масштабів», що випали на її долю у XX ст. й довели її до «нечуваного духового опорожнення» [50, с. 196]. З одного боку, все це довело сучасну українську людину, за спостереженням М. Шлемкевича, до духовного загублення, до повної дезорієнтації, а з іншого боку — до ще одного явища: поглиблення віри серед вірних усіх віросповідань та апокаліптичних очікувань. І навіть в умовах посиленого тиску офіційної радянської ідеології народна мораль, пов'язана з християнськими цінностями, все ж не зазнала непоправних втрат.

Переживши винятково багато розчарувань і страждань, жахи штучного голоду 1932—1933 рр., вреспті, опинившись, за словами С. Ярмуся, «в ситуації повної безнадійності в поліційній системі СРСР», воюючий атеїзм якої ідеологічно й програмно знищував усе духовне, український народ XX ст. мав єдиний вихід — надію на Бога і на припинення Ним «цього безвихідного пекельного стану» [50, с. 196]. В одному із львівських часописів того часу («Мета», 1938) читаємо про те, що «віра наша, свята, християнська» — це слава святих князів наших, що «двигнули могутню будову нашої Держави», це відродження наше і запорука «доброї нашої будучности», це сила нашого життя, «можність виробити собі таке моральне почуття, що дає силу видержати на прудких хвилях життя, які б'ють нас зі всіх сторін і намагаються затопити у своїх брудних водах. Доки буде в нас тліти життя віри, т. є життя наших святих предків, — додає автор статті, — доти матимемо завжди запоруку, що не станемо ніколи погноєм для других» [28, с. 2].

Про те, що віра є найпотужнішим засобом зміцнення сили духу народу, пишуть й сучасні дослідники процесу формування і становлення української нації. «Віра найбільше скріплює сили душі, — стверджує С. Жижко. — Через правдиву й глибоку віру в Бога, спасителя, кожна людина й цілий народ мають змогу безупинно черпати з вічно живого джерела стільки сили, скільки їхня душа спроможна сприйняти» [14, с. 62]. Упродовж своєї багатовікової історії наш народ демонстрував оту закорінену у вірі «якусь особливу внутрішню силу», що уможлилювала виживання і збереження його як нації [19, с. 210].

Етнопсихологічний ідеал українського народу тісно пов'язаний з релігійним переживанням. Релігійність, що була основою українського національного ідеалу впродовж багатьох століть, «ідучи по лінії вродженого нахилу, — за словами В. Янева, — робить нас відпорними на зовнішні впливи й автоматично спричиняється до збереження нашої духовної самобутности, нашого духовного «я», чи — як ми звикли тепер говорити — нашої національної ідентичности» [47, с. 198]. Отже, феномен українського народу, який дав змогу вистояти в часи руйнації і зберегти національну самобутність, полягає в релігійній свідомості, християнському способі мислення,

що сповнювали українців силою духу, давали душевну рівновагу, витривалість, психічне здоров'я.

Встановити факт психологічної осі, духовної орієнтації українців дозволяють нам пам'ятки культури, історія, а також фольклор, який має єдину систему міфологічних, релігійних, моральних уявлень та норм, що в сукупності своєрідно виражають неповторну історичну пам'ять етносу, його ставлення до природи, до суспільства, моральні принципи, погляд на світ тощо. «Твори народної словесности, — зауважував М. Пачовський, — jako продукти неученої маси суть зеркалом її душі, в котрім наглядно відбиває ся ціле споконвічне житє...» [31, с. 32].

Протягом століть релігійний фольклор містив вірці віри, моралі і був «школою релігійної культури». У традиційній народній культурі фольклор може виконувати приблизно ті ж самі функції, що й книжне догматичне вчення для церковної, «офіційної» релігії [12, с. 102].

Найповнішим і найдостовірнішим літописом усього багатотисячолетнього духовного життя народу стала його м'яка й мелодійна українська мова, що акумулювала в собі високий народно-філософський геній [36, с. 39]. Історик нашої культури І. Огієнко вбачав у явищах народної мови символ культури. За його словами, мова — це «найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «я» [29, с. 210].

Неоціненним джерелом для дослідження дії релігійного чинника на формацію колективної національної психіки є народжені в гушці повсякденних подій стійкі вислови усно-розмовної народної сфери. «Не лінгвістична ідіома важна, — наголошував М. Шлемкевич, — але те, що мільйони, носії української душі, потребують того слова, для вияву саме її, тієї української душі» [45, с. 98]. Приповідки увібрали в себе своєрідність та багатогранність народного життя, специфіку характеру, психологію українців, їх певні етнокультурні пріоритети. Прислів'я як розповсюджена форма народної мудрості стимулюють індивідуальні міркування кожного, хто «насихує ними свою свідомість, формуючи їх як носіїв загальнолюдсько-го і народного духу водночас» [22, с. 8].

Важливу сутність скристалізованої в народних пареміях інформації про минуле народу, його філософію, світоглядні й морально-етичні засади наголошували члени «Руської трійці». У передмові виданого ними збірника прислів'їв і приказок Г. Ількевича

говориться про ці фольклорні твори як про «пам'ятки діяній праотців наших, з котрих видно, як вони думали-гадали», в яких «проявляється правдиве життя, моральне здоров'я народу... Приповідки показують точний образ народа... здивуєтесь не раз кілька мудрець руський поняв і як коротенько вповів...» [18, с. 225].

2. Надія як релігійна чеснота у духовному житті людини

В українському релігієзнавстві є думка про те, що українців як носіїв релігійної духовності поєднує насамперед «вірність загальнохристиянській догматиці і моральним заповідям Ісуса Христа» [19, с. 213]. У нашій розвідці торкнемося того аспекту сприймання релігії та розуміння її сутності, що виявляється не у знанні й практикуванні основних церковно-ісповідних норм (догматів, канонів, церковного уставу та ін.), а в щоденному релігійному житті, почуттях і переживаннях, які відповідають християнським етичним імперативам, і в таких емоційних станах віруючої людини, що полягають в її відчутті свого душевного зв'язку з Богом.

У цьому викладі ставимо собі за мету описати та проаналізувати народну інтерпретацію релігійної категорії надії на основі приповідкового матеріалу, що віддзеркалює концентроване світовідчуття етносу. При цьому слід брати до уваги, що власне у сфері живого буденного мовлення експресивний фонд народної мови активно витісняє номінативний, адже головне призначення народного фразеологізму — «не називати певні реалії навколишнього світу, а виразити до них особистісне, емоційне ставлення» [32, с. 13]. Крім того, мусимо враховувати широkozначність стійких висловів народномовленнєвої сфери, а також «ймовірнісний» тип їх семантики. Адже дискретність, взаємопроникність смислів, компактно сконденсованих у пареміях, вимагають від мовців складно-аналітичного їх сприйняття, дають змогу індивідуально їх інтерпретувати [32, с. 12].

Та діяльність, активність людського духу, що веде й підносить людину до ідеалу добра, до того, що її ушляхетнює, що нормує й заспокоює її вроджений потяг і прагнення до «вищого ідеалу, у світ божественний», «жива і дійсно активна» свідомість людини про свою Віру, її обсяг та про її вимоги, належить до релігійної духовності [50, с. 148].

Духовність впливає із мотивів віри, надії і любові, що становлять собою різні аспекти складної, але єдиної духовної категорії. Християнська надія тісно переплітається з вірою, оскільки «віра є запорукою того, чого сподіваємось — доказ речей невидимих» (Євр. 11:1). Якщо віра стосується минулого і теперішнього, то надія спрямована на майбутнє. Водночас, християнська надія за своєю суттю є «не що інше, як полум'яне бажання любові, прагнення присутності Господа» [38, с. 720, 457]. Чеснота надії є внутрішньою силою християнського життя, запевненням та підтвердженням всього того, що ґрунтується на вірі та виконується в любові [15, с. 52].

Спробу класифікувати деякі аспекти нашої духовності зробив С. Ярмусь. До категорії надії учений зараховував упевненість, довірливість, безжурність, життєрадісність, вдячність, працьовитість, мужність тощо [50, с. 30]. Ці та пов'язані з ними поняття маємо намір розглянути далі у нашій розвідці.

Кожна людина носить у собі якусь природну здатність мати надію, що у майбутньому дає можливість розвитку, вдосконалення і щастя. *Щастя скоро покидає, а надія ніколи*, — каже народ, тобто щастя можна втратити дуже швидко, а людина надіється, поки живе [41, с. 282]. Там, де в родині хтось небезпечно хворий, свояків підбадьорюють словами: *Де є життя, там є й надія* [34, с. 123]. Людина не може жити без надії: *Хто надію стратить, той жити не вартий* [34, с. 180] ...*той усе тратить*, бо не має на що спуститися [7, т. 24, с. 427]. «Без надії нема людини, — висловлює подібне переконання о. І. Ортинський. — Чим кисень є для легенів, тим є надія для людського життя. Відбереться кисень — настає смерть через задущення. Відбереться надія — приходять задуха, яка зветься розпачем» [30, с. 137].

У поняття надії входить «очікування, сподівання чогось бажаного, поєднане із впевненістю у можливості його здійснення» [39, с. 257]. *Хто густо сіє, в того є надія*, — стверджує народна приповідка, що значить «є сподівання, що зародить багато і не виляже посіяне густо зерно» [34, с. 305]. Надії людини залежать від обставин життя і часто змінюються: *Надія міняється, як і місяць* [41, с. 180]. Якщо в молодості надія додає сил і бажання досягнути певну мету, то на старість, з браком здоров'я і часу, надія вже так не підбадьорить: *Надія є добре снідан-*

ня, та лиха вечеря [34, с. 213]. Чим старшою стає людина, тим вищою стає гора похованих надій.

Надію слід відрізняти від наївного оптимізму, який змушує людину жити так, наче завтра усе обернеться на ліпше. Надія звільняє від необхідності передбачати майбутнє і дає змогу жити теперішнім. *Надійсь кращого, та будь приготованим до гіршого*. Про того, хто сподівався чогось кращого, та утратив і те, що мав, кажуть: *Надіявся дід на мід, та й утратив обід* [34, с. 213, 214].

Дуже тісний взаємний зв'язок між надією і радістю, яка є плодом надії. Їх неможливо розділити. «Я ще ніколи не бачив похмурої людини, — пише о. Г. Ноуен, — яка б жила сподіваннями на ліпше, або когось, хто радісно повідомляв би про те, що втратив надію» [27, с. 26]. Проте іноді надія — це щось інше, ніж бажання, а радість — не те саме, що щастя. Бажання і щастя, як правило, стосуються певних речей чи подій. А радість і надію людина може пізнавати у такі хвилини життя, що сповнені неабияких емоційних та фізичних страждань. «Не убивай нікому надії, бо це одинока радість його», — коментує В. Плав'юк приповідку *Хай радіє, поки надія серце гріє* [34, с. 299].

Надія — це набагато більше, ніж марнославне бажання досягнути успіху, здобути винагороду. У таких ситуаціях, коли людина не може більше покластися на те, на що завжди звикла була покладатися, раптом з'ясує, що «справжня опора й істинна безпека виходять далеко за межі наших буденних уявлень» [27, с. 26]. Людина шукає когось, хто би їй допоміг. *Вся моя надія в Бозі*, — говорить бідний чоловік, який не має нічого, на що міг би надіятися [7, т. 24, с. 427]. *Ще й йому Бог ни відповів*, — значить: ще й він може чогось надіятися, над ним ще не було остаточного присуду [7, т. 10, с. 88]. Звичайною порадою дурневі в народі служить вислів *Краще уповати на Бога, чим на свій розум* [41, с. 274]. Тут можемо зауважити змістову близькість до одного з правил і норм чеснотливого життя, зібраних у старозавітній книзі Приповідок: «Звірся на Господа всім твоїм серцем, не покладайся на власний розум» (Прий. 3:5).

Саме у Бозі народ бачить істинне джерело усілякої допомоги в потребі: *У (на) Бога надія!* [40, № 4861]. Той, кого в якійсь прикрий пригоді покинули всі знайомі та свояки, каже: *На Господа вся на-*

дія або *Господь (Бог)* — *надія наша*, — на нього людина надіється у тяжкому становищі [7, т. 16, с. 436, 434]. Так говорять селяни і про те, що є можливим для здійснення, але залежним від, «елементарних» обставин, наприклад, про майбутні жнива чи погоду [7, т. 10, с. 69]. *Козак в дорозі, а надія в Бозі*: у дорозі буває багато пригод, та Бог допоможе побороти їх [34, с. 213].

Маніфестацією духовності українського народу є творчість Т. Шевченка. Він, будучи людиною глибокої віри, 14 липня 1857 р. вписав у свій щоденник, що лише «*милосердний Бог — моя нетлінна надія!*» [50, с. 173].

Отже, психоемотивне почуття надії як довірливо-го очікування будь-якого добра в майбутньому [15, с. 51] слід відрізнити від релігійної чесноти надії, яка означає насамперед покладання на Бога, терпеливість та витривалість в очікуванні («А коли сподіваємося, чого не бачимо, то очікуємо того з терпеливістю» (Рим. 8:25)), повну довіру до Бога як в очікуванні майбутніх благ, так і в пошуках допомоги перед лицем незгод [33, с. 60].

У свідомості народу релігійна надія пов'язана з поняттям про Бога-Вседержителя. Відповідно до пареміографічної картини світу, людина бачить над собою абсолютне у вищому бутті, тобто Бога-Вседержителя. Про Нього говорять: *Є пан над панамі* [7, т. 24, с. 387]; *Всі ми під Богом; Всі ми під одним Богом ходимо* [7, т. 28, с. 389, 387]; *Кождий під Богом ходит* [7, т. 10, с. 80]; *Без Бога світ не стоїть, без царя земля не правиться* [40, № 8075]. Народ відчуває таємницю буття Бога у світі і в самій людині, знає, за словами св. Іринія Ліонського, що «Ним ми живемо, рухаємося і існуємо».

Перед нами постає образ народної душі, що все найкраще пов'язує з Богом, все до нього відносить і, зрештою, на цих відношеннях основує свої обов'язки щодо Творця, щодо ближніх своїх і щодо себе самої. *То все від Бога!* — так, зазвичай, закінчують розмову про різні пригоди в житті. Народ стверджує: *Бог найстарший*, тобто Бог у всьому перший [7, т. 10, с. 87, 69].

Хоч Бог своєю суттю залишається незбагненим для людини, вона все ж пізнає Його через віру, якої її навчає церква, а також через роздуми про наслідки божественних дій і виявів. За словами І. Франка, у записаній ним також приказці *Бог всьо в ру-*

ках тримає виражено «загальну церковну віру, що Бог-Вседержитель» [7, т. 28, с. 388]. Погляд на Бога як поняття всесвітнього порядку відбився й у паремії *Всім Бог ридит* [7, т. 27, с. 55].

Бог творить, опікує і підтримує створене, виступає гарантом його цілісності й незнищеності. *Господь усім токма* — значить, що Він погодить, поєднає всіх, не скривдить нікого. Він кермує усім, дає усьому порядок: *Господь усьому корма* [7, т. 16, с. 435]. Від Нього залежить доля кожної людини. *Всі ми в Божих руках*. «Так потішають чоловіка в горю, — коментує приказку І. Франко, — значить: що тобі трапилося, може трапитися кожному з нас» [7, т. 10, с. 100]. Таким вимальовується паремійний образ Бога як творця, промислителя і вседержителя світу. Народнорелігійна віра є, як бачимо, не естетичним почуттям, а своєрідним «покірним поклоном розуму і серця перед величчю Божою» [9, с. 74].

На думку Тертуліана, одного з найвідоміших отців церкви, слова навіть невіруючих людей, що в непростих ситуаціях говорять: *Все в руках божих; Надіюся на Бога; Бог нас розсудить* — свідчать про те, що в природі людини закладена релігійна свідомість, яка відбиває в собі основні істини, які душа згадує навіть серед найбільшого потьмарення гріхом [44, с. 18].

Аналізуючи прояви характерних рис української ментальності в культурі та історії народу, Я. Ярема зауважив, що виявом українського егоцентризму є життєвий песимізм, який впливає із свідомості марності індивідуального існування [49, с. 57]. Песимістичне ставлення до світу відображене, зокрема, у народній мудрості. «Вкінці християнство витворило багато пословиць, — пише М. Пачовський, — в котрих народ висказує свій погляд на світ та на Бога, і ту вже поступає згідно з наукою церкви: *Усе тіль минуца — одна річ живуца: світ з Богом!*» [31, с. 35]. Ця приповідка, зафіксована у словнику М. Номиса [40, № 395], виражає народне переконання у тому, що речі, слава, земні утіхи, а навіть здоров'я, є матеріальним, тлінним, а отже, змінним і непостійним, і тому справжнього щастя людині дати не може. Подібний висновок зробив Еклезіаст, автор найбільш песимістичної книги Святого Письма. «Я бачив усе, що діється під сонцем, і що ж? Усе марнота й гонитва за вітром», — пише він, уважаючи, що весь глузд людського існування на землі в

тому, що людина повинна шанувати Божу волю й виконувати її (Еклес. 1:14).

Г. Сковорода, який був утіленням і виразником традиційної української духовності, у підручнику етики дав свій рецепт щастя: «Як хочеш бути щасливим, не шукай свого щастя за морями, не волочись по палацах, не мандруй по Єрусалимах! За гроші купиш село, щастя ж дається всюди і завжди дармо. *Це — Бог, а все інше — твар, тіло. Він наше щастя. Царство Боже в самих нас. Щастя в серці, серце в любові, любов у законі вічного. Дяка блаженному Богові, що потрібне зробив не тяжким, а тяжке непотрібним!*» [50, с. 176]. Як бачимо, й українська філософська думка, й народна мудрість відкривають насправді легкий і простий шлях до щастя, спосіб входження людини в життя динамічної, творчої сили.

Наш мислитель, Г. Сковорода, який, за словами М. Сумцова, «своєю величезною постаттю та своїми думками цілком належить до українського народу, до його світогляду і школи» [49, с. 32], уважав, що «ми повинні, залишивши всі звичайні і низькі дрібниці, тим палкіше линути до того, в кого є всі скарби мудрості і який один лише, ставши нашим другом, може усолоджувати всі прикrostі цього життя, говорячи: Я з вами і ніхто проти вас» [37, с. 426]. У народнорозмовній сфері побутує подібне твердження про те, що Бог не забуває про людей, які на нього надіються: *Хто з Богом, Бог з ним* [34, с. 24].

3. Надія на Бога як спосіб позитивного виходу з криз

Для дослідників людської поведінки характерною є впевненість, що людина народжується для страждань й що, принаймні, в межах відомої нам історії людська природа мало в чому змінилась. Усі західні демократії нараховують мільйони людей найрізноманітніших переконань — від запеклих позитивістів та антиклерикалів до людей, що цілком поглинули земним життям і в загальному байдужих до духовних запитів. Чи знайдуть ці мільйони людей, що перестали бути християнами, «потрібні їм духовні засоби для того, щоби дати раду з труднощами, розчаруваннями, боротьбою і горем?» Таке актуальне питання ставить К. Бринтон у своїй праці про витоки західного способу мислення [4, с. 402]. Це одним питанням сучасної людини є визволення її від

тривоги, яка стала ознакою нашого часу і набирає все численніші форми, «приймає все більш незліченні обличчя» [30, с. 133].

Важкі й викликаючі фрустрацію обставини сприяють зверненню до релігії; саме в такі хвилини людина найчастіше зацікавлюється нею. «До найрозовпсюдженіших суджень про походження релігійності, — читаємо в підручнику з психології, — належить твердження, що людська слабкість, страх і відчуття загрози призводять до її виникнення. В народі навіть є прислів'я: *Як тривога — то до Бога*» [35, с. 251]. У ньому йдеться про релігійність як пов'язану з природою людини готовність переступити через себе в напрямку трансцендентної дійсності, про присутню в людині схильність до релігійності. В усно-розмовній народній сфері це прислів'я побутує в різних варіантах: *Хто — коли тривога, то до Бога, а по тривозі забуде о Бозі — горе тому* [40, № 86]; *Як лихо, то й (Коли не змога) до Бога, а як лихо минуло, тоді й Бога забуло* [40, № 2332]; *Коли сіно у стозі, то забув о Бозі* [34, с. 305]. Це, властиво, перевірене життєвим досвідом багатьох поколінь народне знання про особливе значення релігійної віри у пережитті стресових ситуацій. Вона є немовби природнім засобом їх подолання.

Страх провокує акт віри. «В тривозі чоловік звичайно молиться до Бога, а коли мине страх, перестав молитися», — коментує І. Франко приповідку *Коли тривога, тогди до Бога, а як по тривозі, забув о Бозі* [7, т. 27, с. 223]. Подібне тлумачення цього вислову подає у своїй збірці й В. Плав'юк: «В нещастю просимо Бога о поміч, а як нещастя минеться, забуваємо о поміч» [34, с. 333].

Аналізована паремія відома у ще одному варіанті: *Як тривога, то до Бога, а як біда, то до жида*. Так кепкують з того, хто в разі потреби шукає не сусідської, а жидівської допомоги [7, т. 27, с. 223]. На прикладі цього стійкого виразу можемо прослідкувати зв'язок народної фразеологічної образності з архетипами української фольклорної прози. В одній із казок про жидів знаходимо ще ось такий цікавий інваріант: «...А старійши сгорнули ся до школь, замкнули ся, та взяли ся молити — бо коли тривога, то и жидь до Бога. — Але найдуть козаки ихъ и въ школь!» [5, с. 359].

Отже, страх є одним із характерних для людини факторів, що допускають її релігійну поведін-

ку. Покладанням на Бога можна усунути страх, довіра і віра зростають серед страхів. Той, хто, за образним висловом о. І. Ортинського, «довіряє Безконечній Доброті, ставлячись під милосердні крила Відвічної Одваги», знаходить лік на тривогу й може здобути «ощасливаючу певність» [30, с. 133]. *Мусит нам Бог дати*, — жартівливо каже чоловік, який чогось дуже прагне і намагається переконати себе та інших, що так воно і станеться [7, т. 10, с. 81]. *Кому Біг допоможе, той все переможе*, — переконливо запевняє той, хто не зі своєї провини потрапив у нещастя і надіється «при Божій помочі вийти з него». Загальне значення цього народнорозмовного вислову: «при Божій помочі ніщо чоловікові не страшно» [7, т. 10, с. 80].

Доки у людини все складається добре і немає жодних проблем, доти вона залишається «літеплим християнином». Тоді вона сама дає собі раду, й Бог їй не потрібен — це стан «практичного атеїзму» [11, с. 99]. *Що б то й було, як би всі багаті, то б и на Бога забули*, — каже народ [40, № 1448]. *Багацтво затемнює пам'ять про Бога*, що значить: достаток робить людину гордою, зарозумілою та впевненою у своїх силах [34, с. 7]. Подібне пояснення до приказки *Та як би добре було, то би ми Бога забули* подає І. Франко: «Ненастанне добре поведжене деморалізує чоловіка, робить його самолюбним і зарозумілим [7, т. 23, с. 9]. *Добре дядькові, та й Бога забув*. «Як був бідний, то молився, а як забогатів, то перестав», — тлумачить В. Плав'юк [34, с. 103].

Коли ж людина не може спиратися на жодну зі систем захисту, тоді змушена шукати опори тільки у Бозі. Той, хто позбавлений сили й могутності, потребує Бога, наближається до Нього. *Нужда веде до Бога* — «чоловік, притиснений бідною, починає молитися» [7, т. 28, с. 500]. *Нужда веде до Бога і до порога*, — таке життєве переконання має народ, тобто у нещасті, у злиднях люди шукають помочі в Бога і у людей [34, с. 228]. «Стиснута вода піднімається вгору, — образно порівнював І. Листвичник, — а біда піднімає людину до Бога».

Віра поглиблюється через пониження, через втрату всіх систем безпеки, усього, що дає людині відчуття сили, впевненості, значимості. Внаслідок пониження «в нас вивільняється місце для віри, яка вимагає смирення» [30, с. 129]. Той, хто в недостатку, в біді, той мимоволі починає згадувати Боже ім'я:

Святий Боже, святий кріпкий! Нема хліба ані дрібки — молитовно зітхає людина приповідкою у віршованій формі [7, т. 10, с. 86]. Через випробування і позбавлення всього віра стає динамічнішою.

Коли людина перебуває у безвихідному становищі, коли не знає, до кого вдатися та втратила всі надії — тоді звертається за допомогою до Бога, «пробує останньої дошки порятунку» [30, с. 102]. Чоловікові, що даремно шукав помочі у людей, у народі дають пораду: *До Бога з проською* [7, т. 10, с. 76]. Той, кого ніхто в житті не милує, відчайдушно волає: *Помилуй ні, Боже, коли ніхто другий не може!* [7, т. 24, с. 571]. Тоді, коли на світі люди нас «за ніщо не мають і не довіряють нам, тим щиріше ми звертаємося до Бога, свідка нашого серця» [17, с. 24]. Отака молитва, що просить бажаної допомоги, є звертанням людини, яка з вірою визнає свою немічність, а Бога вважає за того, хто керує її долею та може її врятувати.

У таких обставинах, де людина бачить когось іншого в небезпеці, з якої не може його врятувати, розпачливо вигукує: *Най ті Бог ратує!* або *Боже ті ратує!* [7, т. 10, с. 82, 73]. Бідному, тяжко хворому або нещасливому теж кажуть: *Господи ті ратує!* [7, т. 16, с. 433].

Призначення ресурсів релігійної духовності полягає у підтримці людей, які борються з труднощами і небезпеками, що трапляються в долі віруючих в усі часи і епохи [46, с. 370]. Люди, на яких звалилось нещастя, які нічого самі не можуть вдіяти, у своїй слабкості і безпорадності починають краще розуміти, що потребують Божої допомоги. Тут є взаємна залежність, про яку влучно висловився Т. Дайчер: «Сила Бога потребує людської слабкості. Людська слабкість робить місце для Божої сили» [11, с. 39].

Українці, власне, і є таким народом, що впродовж віків перемагав несприятливі обставини, зовнішні невигоди, переслідування, голод... не своєю силою, а силою Бога, силою віри, силою надії. *Чень то нас ище вийме Пан Біг із того нещастя; Чень ще нас Пан Біг із сего вінесе*, — казали вони, як правило, будучи в тяжкій пригоді, що означало: «Бог вирятує, дасть перебути те нещастя» [7, т. 10, с. 170, 88]. Важкі ситуації, коли руйнується стабільність нашого життя, вимагають нашого навернення, оживляють наше припадання до Бога, бажання покласти на Нього, довірити себе Йому й чекати всього від Нього.

Усвідомлення власної немічності поглиблює нашу тугу за Богом. «Навіть саме пересвідчення про існування назверхнього світу, — писав український етнопсихолог О. Кульчицький, — здобувається з допомогою не інтелектуальних функцій, — як згодом доказав Н. Гартман, — але в почуттєвих і волевих, активних і рецептивних актах зазнавання, перенесення чогось, наприклад, горя, переживання, — в перемогах опору, — «твердості дійсності», що з нею маємо до діла» [20, с. 125]. Звертання до успадкованої релігії дає надію на подолання обмежень, що полягає у віднайденні сенсу саме в тих умовах, які обмежують свободу й повноту існування. Українці, пам'ятаючи про свою силу у власній немочі, «вдягають зброю віри, як щит і меч за воскресіння зі щоденних упадків» [6, с. 8]. *Дай, Боже, впасти і щасливо встати!* — це своєрідна народна позиція визнання факту наявності різноманітних обмежень людської природи. Про цю акцептацію пише І. Франко у коментарі до приповідки: «Безупадку, без гріха чоловік не проживе, та по кождім упадку важно те, щоб назад устати та поправитися» [7, т. 16, с. 270].

Конфронтація з власною й чужою обмеженістю може викликати відчай — «стан безнадії, безвихідності, викликаний горем, неприємностями і т. ін.». Цей стан у нашій мові окреслюємо також словом «розпач», у яке вкладаємо значення «почуття безнадії, упадок духу внаслідок горя» [39, с. 60, 419]. Коли залишають когось, за висловом В. Плав'юка, «у розпучливим положенню», то дещо жартівливо в народі кажуть: *Не тратьте, куме, надії, спускайтеся на дно* [34, с. 214]. Так у паремії образно відбито взаємозв'язок між втратою надії та розпукою, «дном». *Без надії чоловік дуріє*: хто втратив надію, «той сам страчений» [7, т. 24, с. 427], той у розпуці і розум тратить [34, с. 213].

У релігійному світлі (як теологічне поняття) під розпачем розуміємо добровільну втрату надії, яка серед усього лихоліття утримується на вірності, допомозі і милосерді Божому і в той спосіб підтримує сенс буття. Розпач виникає тоді, коли людина в пихатості своїй не хоче визнати Бога за більшого, ніж її власна сила, що проявилась немічню, і тоді, коли людина ототожнює можливість виходу з важкої ситуації виключно через себе саму, а не через Бога [1, с. 256].

Можемо стверджувати, що стан відчаю наступає в результаті нерелігійної акцептації факту обмеженості людини, втрати ілюзії всевладності і винятковості. За словами о. М. Марисюка, хто не має віри, той серед терпіння «ломиться, впадає у розпуку, а в найліпшій випадку тягне своє ярмо болю без ніякої потіхи, серед стонів і нарікань. А нерідко буває, що така людина відбирає собі життя...» [23, с. 15]. *Бог віддай за мене забув*: так розмірковує не тільки «старий чоловік, що жие довгі літа в біді і рад би вмерти», але й чоловік у розпуці, який готовий «наложити на себе руки», бо не бачить виходу зі свого «положення» [7, т. 10, с. 67].

Слід зауважити, що паремії, які образно характеризують безвихідне становище людини, дають відомості і для вивчення традиційних уявлень про Бога як утілення найвищої, абсолютної справедливості. *Бог високо, цар далеко*, — каже скривджений якийсь урядником, несправедливо засуджений і позбавлений можливості захистити свої права. Безвихідне становище скривдженої, бідної людини влучно передають й близькі за змістом приповідки *До Бога високо, до суду далеко* та *Пан-Біг високо, правда далеко, а підпанки що хотят, то роблят* [7, т. 10, с. 67, 76; т. 24, с. 495]. Чоловік, який відчуває свою беспорядність («безпомічність та безсильність», за висловом І. Франка) або кривду, від якої нема кому його захистити, приповідає: *Господь не злізе з високого неба, бо високо* [7, т. 16, с. 434].

І. Франком зафіксований також жартівливий вислів «Божої всемогучости» і водночас «тої злосливості людської долі», що нерідко несподівано «скидає чоловікови на голову всяке лихо»: *Пан-Біг високо, кому схоче, тому на голову нас-е* [7, т. 10, с. 84]. Ця приповідка фіксує народне розуміння Бога, який є джерелом важких «хрестів» і випробувань, що їх людині, часом здається, не під силу нести. *Біг біду дав тай на плечі завдав* — значить, на чоловіка звалилось таке лихо, якого він не може спекатись. Завдати комусь наплечі тягар — це примусити його нести, «влекшити йому на першу хвилю, щоб далі ніс» [7, т. 10, с. 64].

Іноколи вияви звернення у важких ситуаціях до релігії, відображені у народно-мовленневих ідіомах, можна розглядати як захисну поведінку. У таких випадках релігійність заспокоює психічну потребу відчуття безпеки. Український вчений О. Потебня, яко-

го по праву можна вважати родоначальником лінгвістичного релігієзнавства чи лінгвістики релігії і якому належить особлива заслуга у з'ясуванні ролі мовних факторів у розвитку релігійності, практичну користь віри вбачав у тому, що вона приносить людині глибоке заспокоєння [19, с. 284].

Коли виникає небезпека, людина пробуджує в собі акти віри, у кожній ситуації «падає, як дитя, в обійми свого люблячого Отця» [11, с. 46]. *Бог — батько, государь — дядько* [40, № 59]; *Бог — батько!...а ми його діти*. Цими словами чоловік додає собі «надії в противностях», мовляв, ще не все пропало, ще Бог дбає про мене [7, т. 10, с. 66]. Віруюча людина врятована від самотності, бо знає, що є Бог, який її любить. Віра породжує надію, дає почуття безпеки, якого ми прагнемо, будучи ще немовлятами. Переживання кризових ситуацій є індикатором «дитячої віри», якої вимагає від людини Бог. Під час «штормів і бур людина відчувається беззахисною дитиною, яка надіється і повністю довіряє своїм батькам» [24, с. 4—5]. *Біг батько і Пречиста мати не дасть загинути*. Так потішає себе чоловік, «переходячи від зневіри до бодрішого духового настрою» [7, т. 10, с. 64].

Розглядаючи релігійність як оборонну реакцію, доречно буде згадати концепцію Фрейда, який притримувався думки, що Бог є лише піднесеним образом власного батька, а туга за ним і пошук підтримки в складних ситуаціях приводить до релігії, яка є лише колективним неврозом. Проте релігійність, описана Фрейдом (характерна для пацієнтів у його психіатричній практиці) аж ніяк не вичерпує всієї повноти дуже складного явища релігійності. Так, зокрема, принциповою ознакою неврозу є відчуття самотності, а «правдива релігійність надає змогу відчутти зв'язок» [35, с. 252].

Віра дає силу людині зазирнути «в середину власного серця, пізнати свою неміч та завжди пам'ятати про Бога — Люблячого Батька, що не дасть нам потонути в життєвому морі» [6, с. 8]. *Ни плач, старий, чей Бог тебе ни погубит*, — потішали старого чоловіка, що нарікав на свою долю [7, т. 44, с. 550]. Християнська надія допомагає людині витримувати тяжкі життєві ситуації, протистоїть спокусі впасти у розпач, безнадію і знеохочення, хоча вона «зовсім не означає поверхового оптимізму чи легковажності» [33, с. 62]. Віра не ліквідує труд-

нощів, а допомагає пережити їх і не зламатися, надаючи сенс стражданням, життю і смерті. *Дай Боже витримати!* — так українці потішають себе в біді, жартуючи з неї [7, т. 10, с. 193].

Відомо, що питання терпіння, смерті, сенсу життя мають визначальне значення для всього людського буття і викликають занепокоєння й тривогу. Релігійна пропозиція звільняє людину від екзистенційних страхів і сумнівів. Віра не знімає великої кількості питань, але «дає нам почуття впевненості, яке робить біль більш терпимим, невдачі більш відносними і дає змогу нам усвідомити наше земне існування як перехідний етап до Вічності» [26, с. 92].

Цікавим з цього погляду є народнорозмовне означення поняття смерті як *дороги до Бога* [7, т. 23, с. 35]. Вислів *Він на Божій дорозі* значить «ладиться вмирати, дуже хоруге, конає вже» [7, т. 10, с. 100]. Людина є гостем у світі земному, прийшла з невідомого і повертається в невідоме. Смерть викрадає в людини життя, беззмістовність спонукає її шукати мету свого Творця, щоб таким чином знайти власний сенс.

За народним віруванням, душа йде з тіла туди, куди її Бог судить. І досі зворот *Віддати Богові душу* побутує у нашому мовленні у значенні «умерти». Про того, хто нікому нічого не винен, кажуть, що *Він лиш Богові душу винен* [7, т. 23, с. 80], а побажання *Нагрів би ти Бог душу* слід розуміти так: «щоб упокоїв її в раю». [7, т. 24, с. 427]. Тут доречно згадати, що у смислі, яким особа спрямовує себе до того, що є понад нею і що виходить за межі її смерті, Франкл, один із авторів у царині екзистенціальної філософії, вбачав осмисленість людського буття. Це світло, яке осяює її, тепло, яке дає змогу подолати страждання, смерть, нікчемність і страх існування [16, с. 83].

Пареміографічний фонд українців є невичерпним джерелом для вивчення традиційних уявлень про смерть, «тамтой світ», «Царство Небесне» тощо, тому це питання потребує окремого розгляду. Значимо лише, що в народній приказковій прозі відображено розуміння земного життя як приготування до іншого, кращого життя; земля — то тільки тимчасове місце перебування людини, в якому немало страждань, болю і зла, а справжнього щастя на цій землі не знайти. Проте народна мудрість, закарбована в приповідках, сповнена такого «духовного

реалізму», в якому «надія реальніша за розпач, віра реальніша за зневіру, а любов реальніша за страх» [27, с. 21]. Так одним із усталених «побожних бажань» в народі було *Боже вас потіш!* [7, т. 24, с. 579]. Людину у якомусь тяжкому нещасті потішали сповненими надії словами *Ще дасть Бог і тото забути* [7, т. 23, с. 203].

4. Паремійні мислеформи як вираз духовного убозтва й внутрішньої свободи людини

Пареміографічна спадщина народу надзвичайно багата на приповідки, що являють собою стереотипи мислення, у яких відображена здорова реакція людини на ситуації емоційного і розумового стресу, на такі ситуації, що змінюють траєкторію життєвого шляху. Навіть найтяжча криза залишає певну міру свободи — свободи ставлення до того, що трапилось, свободи налаштування так чи інакше.

Коли людина заглиблюється в почуття жалю до себе, впадає у журбу, гнеться під тиском страждань, хвилюється, втрачає рівновагу, терпець, то цим лише збільшує свої страждання. Важко дякувати долі за випробування. Але саме в цьому полягає головний елемент віри — довіра [24, с. 4]. *Що Господь дав, за то Богу дякуй*, — каже народ, що значить: усе добро йде від Бога і за все треба дякувати Йому [7, т. 16, с. 437]. Цього прагнув навчати Г. Сковорода. Про себе самого він писав одному другові так: «Учуся вдячності — це моє діло! Вчуся бути вдоволеним з усього, що Промислом Божим дане мені в житті» [50, с. 176]. Тільки віруюча людина і глибоко віруючий народ може мати життєву філософію вдячності за все.

Карпатський мудрець А. Ворон у своїх порадах, як жити довго в щасті і радості, настановляв: «Розпочинай і завершуй день з подяки. А перед відходом до сну довірливо вручай Господу свою душу до нового дня... Приймай радощі і негоди з подякою. Все це милість Божа. Навіть випробування Бог ніколи не посилає більше, ніж ми можемо знести... Не нарікай на нужду, нещастя і невдачі. Це твої найкращі вчителі». Мудрий старець помічав, що в таборах, де було голодно і холодно, молитовні люди чулися здоровими і міцними духом [13, с. 14, 18].

Нелегко примиритися з долею, беручи з гідністю та спокоєм те, що нам доля присудила. *На Бога сі здаю*, тобто «в Бозі покладаю надію» [7, т. 10, с. 81];

Господи, твоя воля! — це вигук «резигнації чоловіка, який у цій ситуації не може нічого порадити, чує себе безсильним, мовляв: нехай діється, що Бог дасть» [7, т. 16, с. 433]. Це значить віддатися на Божу волю, а такий акт людської волі поєднує у собі суперечність, суть якої у тому, що «ми є діяльні, чинні так, наче б усе ми мали б досягти самі, але водночас ми є пасивні, бо цілком віддані Божій волі й кажемо: «Нічого, Боже, в Тебе не прошу: ні радості, ні терпіння, але беру від Тебе життя таке, яке Ти мені даси» [10, с. 96]. *Здай сі на Господа милосердного* — значить: спустися на Його волю, май у ньому своє довір'я [7, т. 16, с. 435]. *Всьо приймай, що Бог дав* — цей народний вислів І. Франко вважав фаталістичним, таким, що дуже часто «криє за собою матеріальну й моральну апатію» [7, т. 16, с. 283].

Проте з погляду віри така настанова є виразом не слабкості, а сили духу людини: щоб визнати себе створінням, що залежить від Когось, треба відваги покори, відвага дає нам можливість «прийняти наше існування і зберігатись у ньому». Відвага є джерелом нашої надії на щасливе майбутнє, яке нам хоче подарувати Той, на кого ми покладаємось із «сміливістю довір'я та одчайдушністю любови» [30, с. 82]. Саме така «відвага покори» притаманна душі українця: *Що Бог дав, мусиш приймати* — супроти своєї долі чоловік безсильний; *Що Біг дасть, то не напасть* — те, що людині суджено, мусить вона приймати «як натуральну річ», без нарікань [7, т. 10, с. 88]. Лише так можна зберегти рівновагу духу і більш тверезо шукати розв'язку та виходу зі скрутного становища, оволодіти непростою ситуацією, яка склалася.

Релігійність людини — це не одностороння людська діяльність, психічне переживання, а взаємодія і діалог між Богом і людиною, в якому Бог має ініціативу, а людина є стороною, що відповідає. *Що ми Бог дав, то маю; Я собі це не віскавав, так міні Бог дав; Що Біг дасть, то будеш мати... то буде*, — каже народ [7, т. 10, с. 89, 91, 88]. Такий спосіб мислення дає змогу перестати хвилюватись і спокійно, тверезо, розсудливо намагатись чинити те, чого вимагається від нас тут і тепер, у цій хвилині та в цій ситуації. За словами о. І. Ортинського, усе залежить від того, «як дужою буде відвага нашої довіри, аби прийняти те, що нам визначено таємним зарядженням незбагненної мудрости» [30, с. 125].

Так буде, як Бог дасть — фраза, якою зазвичай селяни закінчували свої розмови про усілякі сподівання та побоювання на майбутнє [7, т. 10, с. 86]. Кожен день, прожитий цими людьми ставав жестом доручення себе Богові, всецілого і повного покладання на Його доброту і милосердя. Щодня вони довірялись Богові, знаючи, приймаючи те, що Він може використати різні засоби для їхнього спасіння. *Що кому Бог дасть* — говорили про «різномірні» людські долі [7, т. 28, с. 390]. *Всьо буде, як Бог дасть* — «звичайний вислов резигнації» та надії на Божу волю [7, т. 16, с. 281]. Це погляд на життя очима віри, відповідно до якого усе є благодаттю: страждання, що пригнічує людину, різні перешкоди, несприятливі обставини тощо.

Народна віра в залежність людського життя від Божої волі відображена у низці приповідок, як-от: *Што Бог дасть, то буде, а від зла і вином не викупитися; Ніхто не знає, що му Бог судив* (не знає наперед своєї долі); *Хто це знає, доки нам Бог віку подовжит* (доки поживемо — на це Божа воля); *Не видумаш иначи, хіба як ти Бог назначит* (як би чоловік не поведився і не хитрував у житті, не мине своєї долі); *Що буде, то буде, а буде, що Бог дасть* [7, т. 28, с. 538, 447, 448, 401, 396]. Для того, щоб переконливо та сміливо подолати минуле та звернути зусилля своїх дій та надій на сьогодні та на завтра людина мусить віднайти пункт опори. Віруючий знає, що є хтось, з ким може «перекреслити пройдешне» та на кому «будувати прийдешне», що той хтось ує і зветься милосердям Божим [30, с. 88].

Для людини Бог є кимось іншим і безкінечно від неї вищим, розумнішим, а водночас близьким; є невидимим, але присутнім, є подателем усього, самого життя і водночас вимогливим Паном, який вимагає від неї послуху: *Силою в Бога не взяти* [40, № 40]; *Всі ми в нашого Пана Бога дурні* [7, т. 16, с. 276]. Сільський знахар, даючи хворому ліки, примовляє: *Коби не зашкодило, а ци поможе, ти знаєш, Боже!* [7, т. 23, с. 163]. Народ визнає свою повну залежність від всезнаючого Творця такими твердженнями: *То хіба Бог знає; Господь знає, але нікому не скаже; Я з Богом на раді не був; Я не Пан Біг, наперед не знаю* [7, т. 27, с. 215; т. 16, с. 434; т. 10, с. 89, 91].

Паремії виражають прийняття усього того, що приходить, як волю Бога, який знає, яким шляхом

вести людину, а отже й віддання людиною себе під Його всемогутній захист. *Хто ж в світі знає, що Біг гадає!* [40, № 28]; *Бог дає, як сам знає*: Божі присуди невідомі; *Бог знає, що ділає...робит*: чоловік часто не розуміє значення фактів, може «судити їх тільки з наслідків», тільки Той, хто знає наперед майбутнє, може розуміти значення теперішнього [7, т. 10, с. 68]. Та слабкість і покора перед Богом, повне покладання на Його волю давали українцям змогу і силу перемагати свої страхи, тривоги, сумніви, сповнювали надією. Це були перемоги силою Бога.

Людина, яка переживає кожну мить свого життя з надією та довірою до Бога, очищує своє чекання від нетерплячки. Таке довірливе чекання, яке наказує прийняти все те, що принесе завтрашній день, характерне для людини «вбогої», що все своє має у Бога [51, с. 153]. Слово «убогий» у біблійному трактуванні не обов'язково означає вбогість матеріальну. Вбога духом людина — це та, яка позбавлена самовпевненості, яка знає, що не може покладатися на себе, на власні сили. Така людина настановлена на сподівання усього від Господа, а не на вкорінення у земному житті [11, с. 36—37].

Образ такої вкоріненої в Бозі народної душі постає в пареміографічних зразках: *Пан Біг все дає людом з неба, бо Йому не треба* (дар Божий уважається чимось небесним). Усяка пожива є ласкою Божою: *Як ті Бог не нагодує, то ті ніхто не нагодує* [7, т. 24, с. 495, 426]. Таке сподівання усього від Бога означає духовний стан дитини, яка цілковито визнає, що нічого не має і нічого сама не може, не вміє. Зміст цих приповідок відповідає біблійному трактуванню матеріальних благ як дару Божого. Так у старозавітній книзі Еклезіяста йдеться про те, що «нема нічого ліпшого для чоловіка, як їсти, пити та зазнавати собі добра з своєї праці. Я спостеріг також, що це з руки Божої приходить» (Еклес. 2:24).

Той, хто визнає в душі віри власну безпорадність, стає вбогим духом. Вартість смирення (або духовної вбогості) у тому, що вона оберігає людське «я» перед усім, що могло б становити загрозу для нього. Якщо наш скарб в Господі, ніхто не зможе в нас його відібрати [43, с. 136]. Коли чиясь добро пропадає через якийсь «елементарний припадок» (пожежу, повінь), то потішають себе словами *То всьо Боже, не наше* [7, т. 10, с. 100]. *Бог дав, Бог взяв*, — потішають по великій втраті [34, т. 1, с. 21]. У такий спосіб думають

люди, вільні від пригнічування своїх потреб і від страху втрати, ті, що мають повне довір'я до Бога, а отже, люди зі здоровою психікою [26, с. 83].

«Все, що маємо, прийшло від Бога, Він може і забрати, коли схоче», — коментує В. Плав'юк приказку *Що наше, те й Боже* [34, т. 1, с. 218]. Богослов'я внутрішнього життя говорить, що така готовність людини віддати Господеві все, що він їй дає, в неприв'язаності своїй до нічого, окрім волі Божої, є свідченням зрілої віри і дає внутрішній спокій людині [11, с. 32]. Крім цього, аналізовані мислєформи є ознакою есхатологічного мислення та оцінки людини, мовляв: моя криза (біда, скрута, хвороба тощо) триває місяць, рік чи кілька років, але що це порівняно з вічністю [51, с. 153].

Народна філософія, як бачимо, проникнута євангельською мораллю, яка є передовсім мораллю першого блаженства. Український етнопсихолог В. Янів пов'язує релігійність українців як домінанту їх світогляду з геополітичним положенням нашої країни при «битій дорозі», з тими «межевими ситуаціями» в нашій історії, «коли саме життя, як таке, стає проблематичним, людина шукає за істотним в житті». У таких ситуаціях настає «переставлення життя на вищу екзистенціальну форму». У народів із християнською культурою цією «трансценденцією» була християнська віра, а ідеалом, що «переступав границі життя», була надія на вічне життя у Господі [48, с. 181].

За народним світоглядом, усе є таким, яким Бог хоче, щоб усе було. Увесь світ і кожен предмет є вираженням Його певного уподобання і волі. *Бога не тра вчити* (як має злого карати або як має «рядити» світом); *Хто Господу розкаже?*, — Бог дає чоловікови те, що сам хоче [7, т. 10, с. 66; т. 16, с. 437].

Усе, що є добрим, народ не приписує нікому, а пов'язує його з Богом, від якого все пливе, мов із джерела. *Все добре від Бога* (вислів віри в Божу доброту); *Що Бог дасть, то добре* (народна віра в те, що всяке добро йде від Бога); *Як Господь не дасть, то хто дасть?* — значить: від Бога походить усе добро і його треба просити [7, т. 23, с. 10; т. 28, с. 390; т. 16, с. 437].

Зміст паремій засвідчує віру в те, що реалізована у всьому Божа воля, а значить, і кожне терпіння чи моральне зло, Бог повертає на остаточне добро лю-

дини. *Що Бог дає, то все к лучшому; Що Бог не робить, то все на лучче* [40, № 61, 62]. Аналізуючи смислове наповнення цих народно-мовленнєвих фраз, можемо зауважити їх семантичну збіжність зі словами св. Павла: «Ми знаємо, що тим, які люблять Бога, покликаним за Його постановою, все співдіє на добро» (Рим. 8:8).

Погляд віри передбачає переконання, що Бог знає, як ніхто інший, кожному людину у всіх її можливостях, умовах і обмеженнях і має щодо неї конкретні наміри [52, с. 71]. Безпосереднє сприйняття Бога дає людині глибоке відчуття умиротворення і впевненості. Приповідки виражають таку відсутність сумнівів українців у тому, що Бог сам знає, що для кожного є добрим. *Бачить Бог з неба, що кому треба* [40, № 73]. «Провидіне дбає про кожного чоловіка, — пояснює І. Франко вислів *Знає (Видит) Біг з неба, що кому треба*, — в нещасливих випадках чоловік не повинен падати в зневіру, потішаючися тою думкою, що Бог наслав на него се лихо для його ж добра» [7, т. 10, с. 78]. Ця приповідка за змістом близька до біблійного твердження «Отець же ваш знає, що вам потрібно» (Лука 12:30).

Пареміографічна творчість українців вербалізує їх релігійне убозтво, вони не наважуються просити у Бога щось «понад мінімум, покладаючи саме на Нього визначення меж хліба насущного. Мовляв, Бог краще за мене знає, чого мені бракує і на що я заслуговую; десь глибоко жевріє надія, що буде щедрим Бог і за скромність мою дасть більше, ніж прощено...» [3, с. 102].

Приповідки закарбували в собі збережений завдяки силі віри народу погляд його надії на будь-яку ситуацію (як щодо себе, так і щодо інших), який дає змогу позитивно, з любов'ю реагувати на різні життєві обставини.

5. Надія як уповання на Божу ласку і милосердя

Паремії є вербальним свідченням не лише такого досвіду сприйняття Бога, що пов'язаний з драматичними духовними переживаннями, після яких, часто, людина перебуває у спокійній впевненості, що Бог десь поруч і любить її. Далеко не усі віруючі люди мають такий духовний досвід. Міцна віра в Бога можлива і без душевних потрясінь. Для деяких головним доказом реальності Бога є спокійна впевне-

ність у «супроводі», «допомозі» і «скеровуванні» від невидимої Його присутності [46, с. 114].

Щоденне спілкування з Богом, звертання до Нього передбачає, так би мовити, дружбу людини з Богом. Як і в стосунках між людьми, знайомство з Богом переходить в дружбу. А потім приходиться впевненість, що ми можемо довіряти один одному. Він перестає бути лише недільним знайомим і стає повсякденним другом, спілкування з яким заспокоює одну з головних психічних потреб людини — потребу схвалення й любові.

Якщо людина вірить, що незбагненний Бог любить її більше, ніж найдобріший батько і найкраща матір, тоді вона має певність, що все в її житті огорнене любов'ю, ласкою і милосердям Божим: *Дає нам Пан Біг, що Його ласка*, — говорять селяни про добру погоду, добрий урожай та здоров'я [7, т. 16, с. 505]. Навіть коли не ведеться, коли перебуває на краю безодні, силою віри людина знаходить в собі відвагу надіятись: *Сподіватись на Бога, на його ласку* [40, № 94]. У богословському трактуванні ласка зіслана, скерована на особу, вона — незаслужена Божа прихильність до людей; вона також ще і наслідок прихильності Божої. Ласка — дар добровільний, Бог жертвує її людині, яка попередньо до цієї ласки настановлена [1, с. 145].

За християнським світоглядом, людина є одночасно створінням і грішником. Грішність спонукає людей до розуміння себе створіннями обмеженими, для яких Божа прихильність завжди є ласкою. Суть безмежного милосердя відкривається людині тоді, коли вона усвідомлює себе нещасною або грішною. *Бог ласкав; Бог милостивий; Бог не без милости, козак не без долі*: такими словами потішає себе чоловік у тяжкій пригоді, мовляв, перебуду це лихо; *Кого Бог любить, того не загубит* (віра в те, що чесний, добрий чоловік не пропаде) [7, т. 10, с. 79, 68, 69]. Народне уповання на Божу ласку і милосердя співзвучне з тим, що висловлене псалмоспівцем: «Милосердний Господь і добрий, повільний до гніву і велими милостивий» (Пс. 103:8). «Бо в Бога є милість» (Пс. 130:7) і «милість Його вічна» (Пс. 136:1).

З теологічної точки зору особливість милості закорінена в Бозі і переживається у зв'язку із Богом. Милує той, хто має владу над іншими, або той, від кого не можна вимагати доброти. Саме Бог може бути милостивим до людей, які повністю перебувають в Його

владі, хоч вони не заслужили милостивого ставлення або дій [38, с. 679]. Там, де людина у своєму щоденному житті шукає зв'язку із тепер присутнім Богом, «в його незбагненній доброті почуввається безпечною та певною» [30, с. 100], а невдачі, недугу, прикрощі тощо переживає менш драматично.

У якійсь тяжкій пригоді, під час недороду люди потішають себе, міркуючи: *Давав нам Пан біг милосердний до тепер, то чень нас і від теперне забуде; Чень ще Господь і на нас ласкав* (надія, що ще й ми зазнаємо добра, не пропадемо); *Держит щось Пан Біг і для нас*; [7, т. 16, с. 504, 543, 437]. Оскільки Бог є милосердним, люблячим Батьком, то в людських серцях жевріє надія на те, що він вирятуює їх сьогодні і завтра у такий спосіб, який Він для них вважатиме найкращим, найвідповіднішим, наймудрішим.

Функцією, надією на можливість блага «небесного», якщо земне стає примарним, визначається зміст і сутність ідеї Бога. *Всьо надармо, як Бог не ласкав...не благословит*, — значить, даремні всі заходи та праця, коли нема ласки Божої. Слова про щось добре та пожадане супроводжують побожним бажанням *Дав би то Господь милосердний!*; *Як би Бог ласкав, буде й мій бич траскав* [7, т. 16, с. 512, 435, т. 28, с. 390].

Слід зауважити, що милість (у значенні доброти) є центральною темою Старого Заповіту (у ньому єврейське поняття *hesed* — «милість», «милосердя» зустрічається майже двісті п'ятдесят раз). До Ісуса Христа, який звістив Євангеліє всеохоплюючого милосердя (як продовження звіщення Старого Заповіту), люди звертались, як до Бога, повторюючи: «Змилуйся надо мною!» (Мт. 15:22; 17:15; 20:30). Впродовж усієї християнської історії усвідомлення безперервної людської потреби в Божій милості було головною частиною християнської побожності. Піснеспів «Господи, помилуй» (грецькою *Kyrieleison*), що звучав у давній Церкві, й надалі звучить у багатьох літургійних богослужбових формах [38, с. 679].

Можемо припустити, що низка розглянутих нами народнорозмовних стійких висловів, які становлять собою вербальну форму вияву народної релігійності, виникли під впливом церковної традиції. Пам'ять і думка про любов і ласку Божу фігурує у так званих «побожних зітханнях», як-от: *Боже, Боже, най нас твоя ласка допоможе!* [7, т. 24, с. 335]. Коли під час

богослуження священник повертається зі святими дарами до людей, промовляють коротку молитву-зітхання *Обернісі Господоньку (Боженьку) ласков твійов сьвятот небеснов...на мир християнський!* [7, т. 10, с. 84]. Віра убогих духом людей, безпорадних перед Творцем, стає «безперервним прибіганням до невичерпного Божого милосердя й очікуванням усього від Нього», довіренням себе Його безмежній силі і любові [11, с. 8].

Ласки Божої доброти, яка ніколи не перестає над людьми чувати, бажають і в жебрацьких молитвах: *Бодай ви од Бога ласку мали!* [7, т. 24, с. 335]; *Господь би вас не опустив ласков свойов* [7, т. 16, с. 435]. Серед побожних бажань є й такі: *А щоб же (хай, бодай) вас Бог любив!; Здорові були та Богу милі!* [40, № 3250, 12428]. Такі вислови є своєрідним нагадуванням про Божу ласку і ставлять її в осередді «внутрішнього простору» людини, «освітлюючи його, як свічка темну кімнату» [27, с. 12].

Надія зміцнюється переконанням, що людина не є самотньою у своїх турботах і проблемах, свідомою впевненістю у несахній, вічній любові ласкавого Небесного Отця до своїх дітей.

Аналізований у цій статті приповідковий матеріал та окреслене коло питань далеко не вичерпують теми народнорелігійних трансформацій категорії надії в українській культурній традиції. Ця тема потребує подальших народознавчих студій, проте на основі викладеного вище все ж можемо зробити певні висновки.

Дослідження пареміографічного фонду українців дає змогу «побачити» ті сфери людської психіки, у яких наштовхуємося на основи релігійного самовияву, і збагнути, які умови сприяють їх появі.

У традиційних уявленнях, що охоплюються поняттям надії, Бог становить перший і найвищий предмет цього поняття. Запропоновані для розгляду стійкі вислови уснорозмовної сфери є стереотипами мислення глибоко віруючого народу, що має життєву філософію вдячності за все Богові. Вони виражають традиційні народні погляди і ставлення до життя очима віри, віри в залежність людського існування від волі Творця і Його милосердя, готовність віддатися під Його захист і опіку, сподівання всього від Господа. Визнаючи слабкість і покору перед Богом, носії аналізованих мислеформ впродовж століть сповнювались силою долати власні страхи, сумніви і тривоги, витісняли їх надією.

1. Абетка християнської науки і обряду / скорочене вид. — Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківської теологічної академії, 2002. — 339 с.
2. Берко П. Деякі проблеми взаємозв'язку етнопсихології і диференційної психології релігії / П. Берко // Наукові праці викладачів гуманітарних кафедр Львівського державного аграрного ун-ту. — Львів: ЛДАУ, 2001. — С. 3—7.
3. Біленко Т. Слово і мовчання в молитві / Тетяна Біленко // Гуманізм і моральність: екзистенційні виміри. — Львів: Край, 1997. — С. 98—105.
4. Бринтон К. Истоки западного образа мысли / Крейн Бринтон. — М.: Московская школа политических исследований, 2003. — 432 с.
5. Вінок русинам на обжинки. — Ч. 2. — Відень: [б. в.], 1846. — С. 379.
6. Воробець Я. Віра і воскресіння / Ярослав Воробець // Пізнай правду. — 2007. — № 2 (80). — С. 8.
7. Галицько-руські народні приповідки: у 3 т., 6 вип. / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1901. — Т. X. — 200 с.; 1905. — Т. XVI. — С. 201—600; 1907. — Т. XXIII. — 300 с.; 1908. — Т. XXIV. — С. 301—600; 1909. — Т. XXVII. — 300 с.; 1910. — Т. XXVIII. — С. 301—600.
8. Гальцева Р. Християнство перед лицем сучасної цивілізації / Р. Гальцева // Християнство и культура сегодня. — М.: Путь, 1995. — С. 126—131.
9. Герилюк-Купчинський П. Вірю в Бога / о. Петро Герилюк-Купчинський. — Львів: Місіонер, 1996. — 319 с.
10. Греф Р. «Так Отче» щодня з Богом / о. Ришард Греф; з нім. переробив о. І. Назарко ЧСВВ. — Торонто: Вид-во оо. Василян, 1977. — 98 с.
11. Дайчер Т. Роздуми про віру: До питання богослов'я духовності / о. Тадеуш Дайчер; пер. з пол. Л. Гайдуківського. — Львів: Свічадо, 2005. — 183 с.
12. Длінна Т. Основи «народної христології» / Тетяна Длінна // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. — Львів: Логос, 2008. — Кн. 2. — С. 101—106.
13. Дочинець М. Многі літа. Благі літа / Мирослав Дочинець. — Мукачево: Карпатська вежа, 2011. — 143 с.
14. Жижко С. Нація як спільнота / Сергій Жижко. — К.: Дніпро, 2008. — 808 с.
15. Життя у Христі: Моральна катехиза / упоряд. о. д-р Святослав Шевчук. — Львів: УКУ, 2004. — 179 с.
16. Іванчич Т. Діагностика душі й агіотерапія / Томіслав Іванчич; пер. О. Гладкий. — Львів: Свічадо, 2010. — 295 с.
17. Кемпійський Т. Наслідування Христа / Тома Гемеркен Кемпійський; пер. на укр. м. д-р Й. Боцян; 4-те вид., справл. — Львів: Свічадо, 1994. — 230 с.
18. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Роман Федорович Кирчів. — К.: Наукова думка, 1990. — 344 с.

19. Колодний А. Україна в її релігійних виявах: монографія / Анатолій Колодний. — Львів : Сполом, 2005. — 336 с.
20. Кульчицький О. Постаті і джерела атеїзму / Олександр Кульчицький // Церква і релігія в Україні. 50 літ після жовтневої революції (1917—1967) : зб. доп. Наукової Конференції Українського Вільного Ун-ту в Мюнхені, 5—7 липня 1968 р. / за ред. В. Янева. — Мюнхен, 1984. — С. 100—132.
21. Лисий І. Релігійність в українській філософській думці / І. Лисий // Віра і розум — двоє крил людського духу : матеріали наукового колоквиуму / редкол.: А.М. Колодний та ін. — К. : Світ знань, 2001. — С. 153—158.
22. Макушинська Г.П. Народна мудрість як фактор духовної єдності суспільства : автореферат на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук / Г.П. Макушинська. — Запоріжжя, 2003. — 18 с.
23. Марисюк М. Вірити чи не вірити? / о. Маркіян Марисюк. — Жовква : Друкарня оо. Василян, 1935. — 32 с.
24. Мартинюк О. Психологічні особливості прояву віри в кризових станах особистостей / Оксана Мартинюк // Пізнай правду. — 2007. — № 2 (80). — С. 4—5.
25. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / Іларіон Митрополит. — Вінніпег : Видання консисторії УГПЦ в Канаді, 1982. — 366 с.
26. Мюллер Й. Бог — он иной / Й. Мюллер ; пер. с нем. Є. Рерих. — М. : Независимая психиатрическая ассоциация, 1998. — 122 с.
27. Ноуен Г. Тут і тепер / Генрі Ноуен ; пер. з англ. А. Маслюха. — Львів : Свічадо, 2002. — 127 с.
28. О. Ч. Я. Наша ідеологія / О. Ч. Я. // Мета. — Львів, 1938 (31 липня). — Ч. 29. — С. 2.
29. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. — К. : Абрис, 1991. — 272 с. — (Репринтне відтворення видання 1918 р.).
30. Ортинський І. З погляду благовісти / о. Іван Ортинський. — Фрайбург ; Рим : Вид-во оо. Салезіян, 1992. — 162 с.
31. Пачовський М. Про вплив християнства на устну словесність русинів / Михайло Пачовський // Учитель. — Львів, 1893. — Ч. 3 (13 лютого). — С. 32—35.
32. Подюков И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры: учебное пособие / И.А. Подюков. — Пермь : ПГПИ, 1990. — 127 с.
33. Принципи морального життя / пер. з пол. Андрія Шкраб'юка. — Львів : Свічадо, 1996. — 133 с.
34. Приповідки або українсько-народна філософія / зібрав, підгот. до друку та опубл. Володимир С. Плав'юк. — Едмонтон : Асоціація Укр. Піонерів Альберти, 1998. — Т. I. — XII, 356 с.
35. Психологія. З викладом основ психології релігії / за ред. о. Юзефа Макселона ; пер. з пол. Т. Чорновіл. — Львів : Свічадо, 1998. — 319 с.
36. Скільський Д. Українська мова — духовна основа української нації / Дмитро Скільський // Визвольний шлях. — 2001. — № 9. — С. 39—41.
37. Скворода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Скворода. — К. : Наукова думка, 1983. — 542 с. — (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).
38. Теологический энциклопедический словарь / под ред. Уолтера Элвела. — М. : Духовное возрождение, 2003. — 1467 с.
39. Тлумачний словник-мінімум української мови: близько 7,5 тисяч слів / уклали Л.О. Ващенко, О.М. Єфімов ; 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Довіра, 2000. — 535 с.
40. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших / уклад М. Номис. — К. : Либідь, 1993. — 768 с.
41. Українські приповідки / зібрав Володимир С. Плав'юк ; упорядкув., поясн. та редагув. Б. Медвідський, О. Макар. — Едмонтон : Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків ; Альбертський університет Асоціація Укр. Піонерів Альберти, 1996. — Т. II. — 297 с.
42. Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення / Людмила Олександрівна Филипович. — К. : Світ знань, 2000. — 333 с.
43. Філіп Ж. Внутрішня свобода: Сила віри, надії й любови / Жак Філіп ; пер. з фр. З. Курдини. — Львів : Свічадо, 2007. — 159 с.
44. Християнська етика: посібник для учнів 7 кл. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. — 118 с.
45. Шлемкевич М. Душа і пісня / Микола Шлемкевич // Українська душа. — К. : Фенікс, 1992. — С. 97—112.
46. Янг Дж. Християнство / Джон Янг ; пер. с англ. К. Савельєва. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. — 384 с.
47. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. — Мюнхен, 1953. — 217 с.
48. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / Володимир Янів // Записки НТШ. — Т. 181 : Релігія в житті українського народу. — Мюнхен ; Париж, 1966. — С. 179—203.
49. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах / Яким Ярема. — Львів, 1937. — 76 с.
50. Ярмусь С. Духовність українського народу: короткий орієнтаційний нарис / Степан Ярмусь. — Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1983. — 227 с.
51. Яциняк О. Світ людських криз / О. Яциняк, З. Плужек ; пер. з пол. К. Жикуніної та Г. Холвінської. — К. : Кайрос, 2000. — 146 с.
52. Słownik teologiczny / pod red. ks. A. Subierbiera. — Katowice : Wydawnictwo sw. Jacka, 1988. — 730 s.

Iryna Tarasiuk

THE CONCEPT OF HOPE
IN THE UKRAINIAN FOLK-RELIGIOUS
SPIRITUALITY: AFTER MATERIAL
OF PAREMIES

The article has brought an attempt of research-work in deep meaning of hope as a category of Ukrainians' folk-religious spirituality as well as some peculiarities in thinking of a religious person. On the materials of proverbs and sayings being an expression of hope in God's kindness and mercy, and sincere trust in His future blessings and help at the time of hardship the author has analyzed some folk interpretation of hope as a religious concept.

Keywords: religious consciousness, Ukrainian mentality, religious beliefs, national outlook, traditional spirituality, trust in God, notion of hope, fear, desperation, spiritual poorness, God's blessing, mercy, national wisdom, paremy, saying.

Ірина Тарасюк

КОНЦЕПТ НАДЕЖДЫ
В УКРАИНСКОЙ НАРОДНОРЕЛИГИОЗНОЙ
ДУХОВНОСТИ: НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ

Статья является попыткой раскрыть глубинное содержание надежды как категории народнорелигиозной духовности украинцев и особенности мышления верующего человека. Автор описывает и анализирует народную интерпретацию религиозного понятия надежды на материале поговорок и пословиц, выражающих упование на доброту и милосердие Бога, полное доверие к Нему в ожидании будущих благ и в поисках помощи в трудностях.

Ключевые слова: религиозное сознание, украинская ментальность, религиозные представления, народное мировоззрение, традиционная духовность, вера в Бога, понятие надежды, страх, отчаяние, духовная убогость, Божья ласка, милосердие, народная мудрость, паремия, поговорка.